

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ι. ΚΑΛΑΜΑΤΑ

Θεολόγου Καθηγητή

Ο ΗΛΙΑΣ ΒΕΝΕΖΗΣ ΒΙΟΓΡΑΦΕΙ ΤΟΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

ΔΑΜΑΣΚΗΝΟ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ (1941-1949)

**(Πανηγυρικός λόγος που εκφωνήθηκε στον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Αθανασίου
Μυτιλήνης κατά την ημέρα της Εθνικής Επετείου της 28^η Οκτωβρίου 1940)**

ΜΥΤΙΛΗΝΗ 2011

Σεβασμιώτατε – Κυρίες και Κύριοι.

Αποτελεί σύνηθες πια γεγονός οι πανηγυρικοί λόγοι σε εθνικές και θρησκευτικές επετείους να εκφωνούνται κυρίως από εκπαιδευτικούς. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί, ότι τις περισσότερες φορές σ' αυτούς, αναπαράγονται τα συνήθη ιστορικά στερεότυπα, που πολλές φορές αγγίζουν ακόμη και τη σφαίρα του μύθου. Ωστόσο, όσο κι αν αυτό σήμερα μοιάζει παράδοξο, οφείλουμε απέναντι στη μακρόσυρτη Ιστορία του Γένους μας να είμαστε ειλικρινείς και τίμιοι. Και αυτό, διότι η σημερινή μέρα της τιμής μας προς τους ήρωες της Εποποιίας του 1940 και της μετέπειτα Γερμανικής Κατοχής, οφείλει να περνά μέσα απ' το κανάλι της ιστορικής αυτογνωσίας. Είναι γεγονός αδιαμφισβήτητο, ότι *«χωρίς την Ιστορία, ο χρόνος θα ήταν άχρωμος, ανοργάνωτος, όπως είναι στην πραγματικότητα, και τα γεγονότα προβαλλόμενα μέσα στην αοριστία του χρόνου θα ήταν ασαφή και ακατάληπτα, η αλληλουχία τους ανυποψίαστη και η ροή τους μυστηριώδης πορεία ειμαρμένης»*. Άλλωστε, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η σχέση μας με το παρελθόν, *«δεν θα είχε κανένα δεσμό και η θέση μας μέσα στον κόσμο θα ήταν τυχαία και μοιραία»*¹.

Έχοντας ως αγκωνάρι την παραπάνω ιστορική θεώρηση, από την πλευρά του εκκλησιαστικού ιστορικού θα ήθελα σήμερα να καταθέσω στην αγάπη σας μερικές σκέψεις, για μια προσωπικότητα που στα χρόνια της πρόσφατης Ιστορίας μας, στα χρόνια της Κατοχής (1941-1944), με την εθνική και εκκλησιαστική του δράση, ταυτόχρονα όμως και με τον ανυπότακτο χαρακτήρα του, πρωτοστάτησε στη διατήρηση της ελληνικής υπερηφάνειας έναντι των Γερμανών κατακτητών. Ομιλώ για τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος Δαμασκηνό, τον Αρχιεπίσκοπο της Κατοχής, κορυφαία εκκλησιαστική και πολιτική προσωπικότητα της Νεότερης Ιστορίας μας. Μια σύντομη ιστορική σκιαγράφηση της εθνικής και εκκλησιαστικής δράσης του θα κάνω, όπως αυτή βγαίνει μέσα από τη βιογραφία που έγραψε γι' αυτόν, ο γνωστός σ' όλους μας Μυτιληνιός πεζογράφος Ηλίας Βενέζης, στο βιβλίο του *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Οι χρόνοι της δουλείας*².

¹ Α. Βακαλόπουλος, *Ο χαρακτήρας των Ελλήνων. Ανιχνεύοντας την εθνική μας ταυτότητα*, Θεσσαλονίκη 1983, 358.

² Εκδ. Εστία, Αθήνα 1981. Η βιογραφία αυτή γραμμένη με τον τρόπο του ιστορικού, βασίστηκε σε άγνωστα μέχρι τότε τεκμήρια από το προσωπικό αρχείο του Αρχιεπισκόπου και αφορά στην αρχιεπισκοπική θητεία του στα χρόνια της Κατοχής (1941-1944). Ο Βενέζης σχεδίαζε να γράψει και δεύτερο τόμο, ο οποίος θα αναφερόταν στην περίοδο όταν ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός ήταν Αντιβασιλέας (1944-1946), αλλά ο στόχος του αυτός δεν πραγματοποιήθηκε. Εκτός από τη βιογραφία αυτή του Βενέζη, σημαντικές είναι και οι μελέτες των Δ. Κουκουνά, *Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, εκδ. Μέτρον, Αθήνα 1991, με σημαντικά ντοκουμέντα της περιόδου της Κατοχής, και Γ. Καραγιάννη, *Η Εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 2001. Τον Δαμασκηνό από κοντά γνώρισε και συνεργάστηκε μαζί του και ο Γ. Σεφέρης, ο οποίος τον θεωρούσε βαθιά

Ο Δαμασκηνός, γράφει ο Βενέζης, υπήρξε μορφή «δωρική, πανύψηλη, σαν τα δέντρα των δασών του τόπου μας». Γεννημένος στη Δορβιτσά Ναυπακτίας το 1891, έφερνε «μέσα του το γερό κύτταρο της ράτσας». Ερχόταν «απ' τη βουνίσια, την απλή, τη σχεδόν πατριαρχική ζωή των βοσκών και των λατόμων της ορεινής Ελλάδας». Ερχόταν «απ' τα στρώματα του λαού μας, απ' την ελληνική περιοχή όπου δεν διδάσκεται αλλά ασκείται η πίστη: στο Θεό, για την καλή πράξη, για το χρέος προς την πατρίδα και προς την ελληνική διάρκεια». Ερχόταν «απ' την περιοχή όπου ο νόμος είναι η φτώχεια, και η στέρηση, και η καρτερία». Στέρεις βάσεις οι παραπάνω αξίες, έγιναν το εφελτήριο για τη μετέπειτα δράση του Δαμασκηνού, δράση στις πιο «δύσκολες ώρες, απέναντι σ' όλους, εχθρούς και συμμάχους». Αυτές θα τον εμπνεύσουν, γράφει ο Βενέζης, στους χρόνους της δουλείας «για να μην παραλείπει τίποτα» απ' ότι νόμιζε ως χρέος του. Στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής, άσκησε το λειτούργημά του «υπό φοβερά δύσκολες και λεπτές συνθήκες». Με σπάνια πολιτική, διπλωματική και εκκλησιαστική ευστροφία, έθετε στην κορυφή των επιδιώξεών του, «την Εκκλησία, το Έθνος, το ποίμνιό του». Ποτέ δεν συμβιβάστηκε και δεν υποχώρησε όταν αυτά κινδύνευαν. Ο Δαμασκηνός, συνεχίζει ο Βενέζης, «στην πιο ανθρώπινη και την πιο συγκινητική της περιοχή: στην περιοχή του πάθους και στην περιοχή των μαρτύρων», δεν δέχθηκε ποτέ να κρυφτεί στον καιρό της Κατοχής. Δεν είχε τίποτα το «ψεύτικο, το προσποιημένο, στην κίνηση είτε στο λόγο»³. Διασώσει μάλιστα πολλά γεγονότα ηρωικής δράσης και γνήσιου εκκλησιαστικού ήθους: «μια μέρα – γράφει ο Βενέζης – έφθασε στην Αρχιεπισκοπή ένα κοπάδι αλλόφρονες γυναίκες, συγγενείς μιας ομάδας Ελλήνων που τους είχαν εκτελέσει οι Γερμανοί. Ολοφύρονταν, διαμαρτύρονταν, κλαίγανε σπαρακτικά. Άνοιξαν βίαια την πόρτα, γέμισαν κάτω τις αίθουσες της Αρχιεπισκοπής. Άξαφνα φάνηκε στο κεφαλόσκαλο ο Δεσπότης. Πελιδνός. Σήκωσε το χέρι του και ευλόγησε τις γυναίκες. Και αμέσως, σα να 'γινε μαγεία, οι γυναίκες που ολοφύρονταν γονάτισαν, κι έγινε σιγή βαθιά»⁴. Σαφέστατα, εδώ, η σκηνή αυτή φέρνει στο νου μας, αυτό που η βιβλική και πατερική παράδοση ως νόημα δίνει στο γεγονός του θανάτου. Η τραγικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, μπροστά στο θάνατο, ανθρώπων που θυσιάστηκαν για την πατρίδα, αποκτά νόημα στο θάνατο του Χριστού αλλά και στη γνωστή ρήση του μεγάλου Ρώσου συγγραφέα Φ. Ντοστογιέφκι: «πονώ, άρα υπάρχω», την οποία συναντούμε σε όλα τα έργα του. Γι' αυτές τις ολοφυρόμενες ελληνίδες γυναίκες της Κατοχής, που έχασαν τα παλικάρια τους στο εκτελεστικό

δημοκρατική προσωπικότητα, κοντά στις ιδέες του Βενιζέλου, μακριά από φανατισμούς και ακρότητες. Είχε μια «στερεή φρονιμάδα χωρικού, τούτο τουλάχιστο, δύναμη», γράφει. Βλ. *Μέρες Δ΄. 1941-1944*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1977, 382-383. Πρβλ. Ρ. Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης. Περιμένοντας τον Άγγελο. Βιογραφία*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2003, 385-388, 391-394.

³ Η. Βενέζης, *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, 14-15.

⁴ *Αυτόθι*, 16.

απόσπασμα, «το σκεύος ερράγη εξαιτίας του θανάτου, και έτσι το κατ' εικόνα το πήρε ο πλάστης, ενώ το σώμα το πήρε η γη»⁵.

Ο Δαμασκηνός εκλέχθηκε Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος στις 5 Νοεμβρίου 1938. Το Μεταξικό όμως καθεστώς, θεωρώντας τον οπαδό του Βενιζελισμού, τον θεώρησε ανεπιθύμητο για την ανάληψη της διοίκησης της Εκκλησίας. Υπό το βάρος πολιτικών παρασκηνιακών διαβουλεύσεων και παρεκκλησιαστικών ενεργειών η εκλογή του ακυρώθηκε, αφήνοντας ανοικτό πεδίο για εκλογή Αρχιεπισκόπου, αρεστή στο πολιτικό και εκκλησιαστικό κλίμα της εποχής⁶. Δεν θα ήθελα εδώ να σας κουράσω με το σκηνικό αυτό, οφείλω όμως να τονίσω το γεγονός, ότι παρότι Αρχιεπίσκοπος εκλέχθηκε ένας άλλος ιεράρχης, ο Χρύσανθος Φιλιππίδης (1938-1941), με σημαντική δράση ως πρώην Μητροπολίτης Τραπεζούντας (1913-1938), η περίοδος αυτή για την εκκλησιαστική και πολιτική κατάσταση, χαρακτηρίζεται ως περίοδος «προσωπικών φιλοδοξιών»⁷, μιας και η ενεργή ανάμειξη της παρεκκλησιαστικής οργάνωσης «Ζωή», με τις πολλαπλές παρεμβάσεις της στη ζωή της Εκκλησίας, «καθιστούσε άσκοπη κάθε δυναμική ενέργεια της»⁸. Η πρακτική αυτή έφερνε στο φως, το παρεκκλησιαστικό παρασκήνιο και μια εκκλησιαστική ανωμαλία στη διοίκηση της Εκκλησίας, που παρόμοιά της επαναλήφθηκε κατά την περίοδο της Δικτατορίας (1967-1973)⁹. Ο Χρύσανθος, εξάλλου, είναι ο ιεράρχης που όταν στις 27 Απριλίου 1941 εισέβαλαν στην Αθήνα τα ναζιστικά στρατεύματα, αρνήθηκε να ορκίσει τη δωσίλογη κυβέρνηση του Γεωργίου Τσολάκογλου, γεγονός για το οποίο καθαιρέθηκε από το αξίωμά του, ανοίγοντας το δρόμο για επάνοδο του Δαμασκηνού.

Η εθνική και εκκλησιαστική δράση του Δαμασκηνού την περίοδο της Κατοχής χαρακτηρίζεται από τολμηρότατες πρωτοβουλίες για το χειμαζόμενο από την πείνα ελληνικό λαό. Ο Βενέζης στο δεύτερο μέρος της βιογραφίας του¹⁰ για τον ηρωικό ιεράρχη, σε δώδεκα κεφάλαια καταγράφει το αγωνιώδες ποιμαντικό έργο του για ανακούφιση των πεινασμένων Ελλήνων. Χαρακτηριστική είναι περιγραφή του Βενέζη, όταν ο Δαμασκηνός τον άγριο χειμώνα του 1941 συνάντησε τον Πληρεξούσιο του Ράιχ Altenburg. Πληροφορώντας τον ότι δεν ερχόταν ως ικέτης, του έλεγε: «έχω ακόμη εμπρός μου την εικόνα του δρόμου, την καθημερινή εικόνα των θυμάτων της πείνας. Αν δεν σταματήσετε τη δέσμευσιν του λαδιού, σημαίνει

⁵ Βλ. Ν. Ματσούκας, *Μυστήριο επί των ιερών κεκοιμημένων*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992.

⁶ Γ. Κονιδάρης, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος. Από των αρχών του Η' Αιώνα μέχρι των καθ' ημάς χρόνων εν επιτομή*, τ. Β', Εν Αθήναις 1970, 289-299. Α. Γερομιχαλός, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1981, 241-245.

⁷ Α. Αγγελόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία. Ιστορία των δομών διοικήσεως και ζωής της Εκκλησίας της Ελλάδος. (Εικοστός αιώνας)*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984, 57-62.

⁸ Γ. Μουστάκης, *Η γένεση του χριστιανοφασισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα 1983, 121.

⁹ Α. Αγγελόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 71-85. Πρβλ. Α. Αργυρόπουλος, *Χριστιανοί και πολιτική δράση κατά την περίοδο της Δικτατορίας (1967-1974)*, εκδ. Ψηφίδα, Αθήνα 2004, 19-39.

¹⁰ Η. Βενέζης, *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, 69-176.

ότι καταδικάζετε τον Ελληνικόν Λαόν να πεθάνη». Η συνέχεια τη σκηνής είναι άκρως συγκινητική. Ο Δαμασκηνός, γράφει ο Βενέζης, σε τέτοιες περιστάσεις, όταν μάλιστα έβλεπε ότι εμπαιζόταν, ενώ «αντιδρούσε πάντα με μια αγέρωχη υπερηφάνεια», εδώ συνέβη το αντίθετο: «τριγυρισμένος από τα οράματα των νεκρών του δρόμου, εμπρός στην αναλγησία και στους εμπαιγμούς των Αρχών Κατοχής, κατάντικρυ στο φοβερό φάσμα του μέλλοντος ενός ολοκλήρου λαού που εκείνη τη στιγμή εκπροσωπούσε, όλος εκείνος ο όγκος απότομα κατέρρευσε. Το πρόσωπό του έγινε κάτασπρο, εστάθη μια στιγμή, ύστερα έσκυψε, εκάλυψε το πρόσωπό του με τα χέρια του και, ανίκανος να συγκρατηθεί, αυτός ο άνδρας, άρχισε να κλαίει με λυγμούς»¹¹. Στην προκειμένη περίπτωση, εκείνο που εδώ διακυβευόταν από τον Δαμασκηνό, ήταν αυτό που έλεγε ο πολύς Ν. Berdiaeff, ο μεγάλος αυτός Ρώσος εμικρές, στοχαστής σε δύσκολους καιρούς, που άφησε βαθιά το στίγμα του στην Ορθοδοξία, άγνωστος δυστυχώς σε πολλούς σήμερα, ακόμη σε θεολόγους και ιερείς: «ο άνθρωπος δεν ζει για το ψωμί, αλλά ζει με το ψωμί και πρέπει όλοι να έχουν ψωμί. Μόνο όταν η κοινωνία αναδομηθεί έτσι που ο καθένας θα έχει ψωμί, τότε πια θα τεθεί το πνευματικό πρόβλημα ενώπιον του ανθρώπου με τη μεγαλύτερη οξύτητά του»¹².

Ο Βενέζης, επιθυμώντας ακόμη περισσότερο να εξάρει την προσφορά του Δαμασκηνού στον υπό Γερμανική δουλεία ελληνικό λαό της Κατοχής, παραθέτει και τον αποχαιρετισμό που απηύθυνε ο Αρχιεπίσκοπος στην κηδεία του μεγάλου μας ποιητή Κωστή Παλαμά το 1943. Εδώ ο θαρραλέος ιεράρχης, αποτιμώντας την προσωπικότητα και το έργο του ποιητή έλεγε: «ο Κωστής Παλαμάς είναι και θα παραμείνη ο μέγας Έλλην. Εις το έργο του και εις την ψυχή του, της οποίας τούτο είναι γνήσιον απάγαυσμα, η Ελλάς θ' ανακύπτει πάντοτε ενιαία και αδιαίρετος εν τη ιστορική της συνέχεια, θαυμαστή εις τους αγώνες της, ανυπέρβλητος εις τα θυσίας της, απaráμιλλος εις την καρτερίαν της, κατάφορτος με δάφνας και αίματα, με θούρια και παιάνας προς την Αρετήν και προς το Κάλλος, προς την Ισότητα, προς την Δικαιοσύνην και προς την Ελευθερίαν, τας οποίας ψάλλει, εις όλους τους τόνους υψηλής μουσικότητας, η αρρενωπή μούσα του εκλιπόντος ποιητού»¹³.

Σεβασμιώτατε, Κυρίες και Κύριοι.

Τελεσφόρα κλείνω τη σημερινή μου ομιλία με ένα ακόμη από τα πολλά ιστορικά γεγονότα, που σφράγισαν την πολυσχιδή εθνική και εκκλησιαστική δράση του Δαμασκηνού. Είναι γνωστό ότι στα 1943 πολλοί Ισραηλίτες οδηγήθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης για να εξολοθρευτούν. Ο Δαμασκηνός επανειλημμένα διαμαρτυρήθηκε στους Γερμανούς διοικητές για τη συνεχιζόμενη

¹¹ Αυτόθι, 152-155.

¹² *Les sources et le sens du communisme russe*, Paris 1951, 367.

¹³ Η. Βενέζης, *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, 183-184.

πρακτική της δολοφονίας των. Μερίμνησε γι' αυτούς, και με εντολή του εκδίδονταν πιστοποιητικά βαπτίσεως ώστε, αυτοί να εμφανίζονται ως Χριστιανοί για να αποφεύγεται η σύλληψη και απέλασή τους. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός όταν στις 23 Μαρτίου 1943, υπερασπιζόμενος την ελληνική ισραηλιτική κοινότητα, απειλήθηκε από τον Γερμανό στρατηγό G. Stroop με τυφεκισμό. Ο Δαμασκηνός του απάντησε με τα εξής θαρραλέα λόγια: *«οι Ιεράρχες της Ελλάδος, στρατηγέ Στρόοπ, δεν τουφεκίζονται, απαγχονίζονται. Σας παρακαλώ να σεβασθήτε αυτήν την παράδοσιν»*.

Σαφέστατα εδώ Σεβασμιώτατε, κυρίες και κύριοι, πρόκειται για χαρακτήρα σπάνιου εκκλησιαστικού ηγέτη, όπου το καράβι της Εκκλησίας όταν κλήθηκε να το οδηγήσει, κράτησε εναργές το όραμά της για ελευθερία και δικαιοσύνη, και ποτέ του δεν λησμόνησε και δεν απεμπόλησε αυτόν το στόχο. Ο Αρχιεπίσκοπος της Κατοχής Δαμασκηνός, σε καιρούς δύσκολους, τάχθηκε στο πλευρό ολάκερου του ελληνικού λαού, μπολιάζοντας την αιματοβαμμένη μακρόσυρτη ελληνική ιστορία του, με το ύψιστο δώρο του Θεού στον άνθρωπο, τον αγώνα για ελευθερία.